

echinox-alakzatok

Egy diáklap tíz éve a tárgyakban, a terekben és az emlékezetben

Azok, akik ezen a téli napon összegyűltek A Hét kolozsvári fiókszerkesztőségében, bár ünnep után voltak (nem a hagyományos téli ünnepekre gondolok), mégsem ünnepelni jöttek. A tízéves *Echinox* magyar oldalainak, úgy tűnik, *nincs mit ünnepelniük*. Ez a készen kapott jubileum nem találta helyét sem a nemzeti-ségi kultúra hagyományos ünneprendjében, sem az *Echinox* saját időszámításában. Természetesen ünnepelhette volna önmagát is, ehhez azonban hiányzik a saját-történelmet generáló folyamatosság, a különféle *Echinox*-alakzatok közötti kommunikáció.

A beszélgetés itt közölt részleteit úgy válogattam, hogy némiképpen az ünnep hiányára való reflektáltság köré lehessen csoportosítani az elhangzottakat vagy azok írásbeli kiegészítését. (Nem tagadom a módszer lehető legteljesebb manipulatív mivoltát.) Miért nem tudott beilleszkedni a „magyar *Echinox*” az intézményeknek és jelképeknek abba a rendszerébe, amit kultúrának szokás nevezni? Miért tartotta a kultúra önmagához viszonyítva periferikus helyzetűnek ama néhány oldal létezését, nem kívánva egy háromnyelvű lap önállósuló részlegének kulturális jelenlétét? Felvetődött-e kettejük viszonyának megváltoztatása, s ha igen, *miért nem az Echinox tette meg a kezdeményező lépést?*

Meggondolandó talán, hogy a beszélgetés résztvevői mindössze helyzeteik, erkölcsi alternatíváik és emlékeik különbözőségét vagy nemlétét, illetve a tények utólagos rekonstrukciójának közös szemléletét („no lám, ezt én is éppen így...”) tudatosították. A helyzet adottságainak átlépésére nem történt kísérlet.

A szerkesztési folytonosság hiányának külső és belső körülményei a stratégiák különféleségének elmosódásával részben láthatatlanokká váltak, amiről a beszélgetők szemérmesen hallgattak, vagy csak utaltak rá. A beszélgetés mégis olyan lehetőség, amely a diszkontinuitás felszámolásához vezethet: a BBB (Beke Mihály, Bréda Ferenc és Bretter Zoltán szerkesztőhármasa) a folytonosság hiányára való reflektálás és az általa hagyománynak nyilvánított elméleti és szerkesztési tapasztalatokkal való közvetlen szembesülés mozzanatából levonhatja a szükséges következtetéseket, tudatosítván nemcsak az adottságok *jelenlétét*, hanem azok *mibenlétét* is.

Érdekes módon a perspektíváról kevés szó esett. A jövő kérdéseinek megválaszolásához egyként szükséges a magyar oldalak lapon belüli helyzete és funkciója, és a megvalósulatlan alternatívák tisztázása. Ehhez a szerkesztők történelmi tudatára van szükség, nem pedig utólagos történelemkeresésre. Enélkül a három oldalnak semmilyen kultúrán belüli perspektívája nincsen. S az adottságok más-fajta artikulációjának lehetőségével számolva – a kultúrán kívül sincs.

Keszthelyi András

„A kultúra vízmosásaiban és kutatóárkaiban”

Aradi József: Az *Echinox* évfordulós ünnepi száma, legalábbis annak román és német oldalai, engem kísértetiesen emlékeztetnek a *Marad a láz?* címmel forgalmazott, interjúk mögé rejtőző nemzedék-nosztalgiára. Ugyanaz az „emlékeztek, fiúk?”-hangulat, ugyanazok az együttes indulásra, együttes élményre utaló belső célzások. A nosztalgiát Gálfalvi Györgyék, Farkas Árpádék esetében a 64-65-ös évek nyitása; a román (és német) *Echinox*-nemzedék. (a nagyjából 1946–48 közötti évjáratok) esetében – 1968 indokolja. Az ünnepi szám *Pro domo* írásait végigolvasva mégis meglep valami. Úgy tűnik, Adrian Popescuéknek, Uricaruéknek, Runcanuéknek, Peter Motzanéknak *van mire* emlékezniük. A 68-as *Echinox*-kör forró hangulatára, jugoszláviai közös kirándulásra, costinești-i együttnyaralásra. A magyar oldalaknak furcsa mód nincs emlékezetük. Különben *Pro domo* rovatuk sincs. Kérdésem: miért? Nincs mire – „saját érdekében” (pro domo!) – emlékeznie? Olyan élményei vannak, amire nem kíván emlékezni? Vagy egyszerűen emlékeztetkiesésben szenved? Ti miért nem ünnepeltek? Egyed Péternek a román oldalakon románul megjelent *Pro domója* rendkívül szikár, nincs benne semmiféle ünnepi nosztalgia.

Szöcs Géza: Az *Echinox* a román kultúrában egy jól körülhatárolható jelenség. A mi kultúránkban szokásos történések szerkezete, morfológiája és jelentése sokkal nehezebben artikulálható. De a „magyar *Echinox*” még ehhez a rendkívül elmosódott alakzatokkal teli közeghez képest is rendkívül definiálhatatlan jelenség.

A. J.: Szerinted mi ennek az oka?

Sz. G.: Az, hogy egy koherens, összefüggő játéktérben – a kulturális tapasztalati mező vízmosásaiban és kutatóárkaiban, egy sztereotípiákkal és fantazmagóriákkal teli háttér-komplexum traverzei között – az *Echinox*: marginális fontosságúnak tűnő lehetőség. Már elnézést a fogalmazásnak ezért a stílromantikájáért. Kialakult egy olyan képződmény, egy olyan alakzat, ami a kulturális apparátusokat vezérlő mechanizmusokhoz és szabályokhoz nemcsak hogy nem igazodik, hanem tudomásul sem veszi őket. Na, szerintem ez határozza meg azt, hogy az *Echinox* milyen. S ebből következik egy csomó minden, az is, hogy ilyen konfúz szerzői gárda tükrözi a diákságnak mint mikrotársadalomnak a szerkezetét. Amely a maga rendjén a társadalmat képezi le – fordított tükörnézetben. Ugyanakkor az az érzésem, hogy míg az *Echinox* kívülről nézve monolit – nemcsak annak tűnik, hanem az is –, addig befelé rendkívül differenciált és megosztott. Erre egy érdekes példát mondhatnék el. Annak idején *A Hét* megkért bennünket, Egyed Pétert és engem, hogy írjunk az *Echinox*ról egy bemutató, bemutatkozó, önértékelő, értékelő cikket. Ezt meg is ígértük, végül nem írtuk meg. Egyrészt szerénytelenségnek is éreztük, meg más okai is voltak. De míg időszerűnek tűnt, én papírra vettem néhány gondolatot, és közöttük volt egy hivatkozás egy lehetséges *Echinox*-nemzedékre vagy *E*-nemzedékre is. Már én is nagyon viszolyogva írtam le a nemzedék szót, de Egyed Péter, mikor az egészet megbeszéltük, rettenetesen fintorgott, s végül megállapodtunk, hogy nem beszélhetünk, nem értelmes dolog nemzedékről beszélni. S azóta aztán, ha már egy gyűjtőfogalomra van szükség, akkor a korosztály szót használom; de mondom, végül ezt a cikket nem írtuk meg, azért sem, mert nem akartuk egy korosztály ideológusainak vagy teológusainak a címkéjét s mindazt, ami ezzel együtt jár, magunkra venni. Ami azt jelzi, hogy számunkra sem volt egy olyan alakulat vagy olyan alakzat ez, amit egyetlen gyűjtőnévvel vagy szóval meg tudtunk volna nevezni. Úgyhogy érdemes volna megnézni, hogy az *Echinox*-alakzatok az időben mennyire voltak elszigeteltek vagy folytonosak, mennyire tekinthetők egymás által meghatározottaknak, feltételezetteknek, leárnyékoltnak, többlépcsősöknek vagy konstansoknak.

Rostás Zoltán: A mostani helyzet, amiről szóltál, egyértelműen az indulás mikéntjének tudható be. Az *Echinox* olyan, ahogyan indult.

„Nem volt protektora”

Egyed Péter: Mielőtt az indulásra terelődne a szó, érdemes talán azt is megjegyezni, Szöcs Gézával mennyit töprengtünk azon, hogy milyen is legyen a koncepciónk, hogyan is határozhatnók meg a magyar oldalak „képletét”. Erről én aztán írtam valamit, még ma is megtalálható a doszáromban.

R. Z.: Milyen doszáromban?

E. P.: A minősíthetetlenül gyalázatos és szégyenteljes írásaim doszárijában. Nagyon meglepett, hogy én csak ennyire banális és ennyire lényegtelen dolgokat tudtam elmondani az *Echinox*ról. Miért? A tegnap, amikor elolvastam, kiderült:

azért, mert mindent pontosan úgy akartam megfogalmazni, illetve megragadni, ahogy azt hasonló esetekben tenni szokás. Tehát: *mik* a magyar oldalak a román oldalakhoz, a német oldalakhoz viszonyítva, a végén pedig, hogy mit mond lapunk illusztris főszerkesztője – itt idézet következik –, majd pedig hogy mi ebből a tanulság. Hát elképzelheted, hogy mi lett belőle, ugyanis éppen az írás *helyzete* s a belőle adódó *nézőpont* volt hamis – ezeket a magyar oldalakat pontosan *így nem* lehetett meghatározni. És mindez azt illusztrálta (és itt térek vissza beszélgetésünk kezdeteihez s az ünneplés lehetetlenségének kérdéséhez), hogy míg a román szerkesztők tudatosan a román kultúrát választották protektornak és a román kultúra személyiségeit mecénásoknak addig a magyar szerkesztők sokkal radikálisabbak, sokkal szakadárabbak akartak lenni (ennek is van magyarázata), vagy sokkal szakadárabbak lettek (nem tudom, milyen természetű eredménnyel). Mindenesetre a magyar oldalaknak nem volt protektoruk. Amint később bebizonyosodott, a román szerkesztők részéről ez az eljárás rendkívül politikus volt, mert amikor Constantin Daicoviciu felkarolta a lap ügyét, akkor bizonyára számolt azzal is, hogy három évvel később sem nyilatkozhat elítélően a társaságról (s természetesen elköteleződésének később sem kellett soha ellentmondania), mint ahogy az ünnepi számban közölt leveléből mindez ki is derül. Tehát ezek a magyar oldalak nemcsak, hogy kívül kerültek az intézményes magyar kultúrán, nemcsak hogy marginalizálódtak, ahogy Szócs Géza mondta, hanem helyzetükből fakadóan azzal semmilyen viszonyt nem alakítottak ki. Ennek a kultúrának a fősodrában lévő művek, pillanatok, alkotók valahogy nem helyeződtek el tematikusan vagy legalább szemléletben az *Echinox*-oldalakon. Egy kultúrában persze csak ünnepelni is akkor lehet, ha ennek a kultúrának egy szakaszához kapcsolódó nagyobb események rendszeréhez viszonyulunk. Hát mivel itt a szerkesztők – többé-kevésbé tudatosan is – nem cselekedték ezt az évek folyamán, annál inkább nem tudják ezt az ünnepléskor megtenni. S az ünnepi szám ezért tűnik egy szikár dossziénak.

Gaal György: Ezeknek az oldalaknak a jellegét kétszeresen is meghatározza az, hogy a „magyar *Echinox*”: függelék Függeléke egyrészt a húsz másik oldalnak, s mint ilyen legfeljebb csak teret ad, de hogy ezt a teret mivel és milyen színvonalon töltjük ki, az teljesen mellékes – a lap mindenképpen megjelenik. Másrészt függeléke a nagykultúrának, olyannyira függeléke, hogy legtöbbször észre sem vevődik, ami az oldalain megjelenik. Egy nagyon kis kört kivéve, a legtöbb szerkesztőség fel sem figyel rá, hosszú évek elteltével anélkül, hogy valahol leírták volna az *Echinox* nevét. Akárha meg is halt volna. Aztán itt-ott egy-egy észrevétel feltűnik róla. Néhanapján.

A. J.: Szerinted ez kihat a lap minőségére?

G. Gy.: Végső soron kihat. Ugyanis ennek a helyzetnek „köszönhető”, hogy a minőség itt mindig az éppen beválasztott vagy kinevezett vagy nem tudom milyen formában bekerült szerkesztők személyi relációtól függ. Amikor a magyar oldalak szerkesztője olyasvalaki, aki kultúránk egészében is jelentős tényező, tehát állandó kapcsolatot tart fenn a nemzetiségi kultúrával, akkor az *Echinox*nak is több köze van a magyar szellemi élethez. Ha ez a kapcsolat az ő személyén keresztül nem tud létrejönni, akkor törvényszerűen elsekélyesedik a lap.

„Az *Echinox*ban indult”

A. J.: Vajon nem játszott az is közre itt, hogy a lapnak sohasem volt – magyar viszonylatban legalábbis – igazi nyilvánossága?

G. Gy.: Maguk a szerkesztők is legtöbbször nem az *Echinox*ban közölnek először. Nem itt „tűnnek fel”, hanem a nagyobb és többet olvasott lapokban. Majd életrajzi adataik között mellékes adatként fog szerepelni, hogy „az *Echinox*ot is szerkesztette”. vagy „az *Echinox*ban is közölt”, és nagyon kevés olyan ifjú nemzedékbeli kortársunk lesz, akit úgy tarthatunk majd számon, mint aki pályáját az *Echinox*ban kezdte, vagy indulását az *Echinox*nak köszönheti.

R. Z.: Legfeljebb a szerkesztői pályáját kezdhette az *Echinox*nál. Csak román kollégáknál láttam azt, hogy „az *Echinox*ban debütált”.

E. P.: Azt hiszem, egyedül Cselényi Béla indult az *Echinox*ban.

Németi Rudolf: Igen, egyedül ő. De hogy az *Echinox* magyar anyaga, legalábbis az első öt-hat évben, olyan esetleges színvonalú volt, és a lap egészéhez képest néha nagyon is súlytalan, annak egyéb okai is voltak. Gondolok itt az indulás körüli bonyodalmakra és hercehurcákra... És arra, hogy voltak, akik eleve kirekesztették magukat a lapból.

Sz. G.: Szóval, ha közöltek is benne, akkor sem vállalták a lapot mint saját fórumot.

N. R.: Nemcsak erről van szó. Hanem az akkori fiatal gárda nem tömörült a lap köré.

G. Gy.: Az *Echinox*, ha jól emlékszem, eredetileg egy irodalmi kör volt, olyan, mint a Gaál Gábor-kör, ahol felolvasásokat tartottak, vitatkoztak, vagy tizen-tizenketten keresztül-kasul ismerték egymást. Ők azok, akikről azt szokták mondani, hogy „fac parte din grupul inițial *Echinox*” („az *Echinox* kezdeti csoportjához tartoznak”).

N. R.: S ennek nincs magyar megfelelője.

G. Gy.: Ha ennek a magyar megfelelője is egy ilyen gárda lett volna, akkor természetesen már mindjárt az első számokban hasonlóan koncepciózus szerkesztéssel hívta volna fel magára a figyelmet.

R. Z.: Szerintem más is hozzájárult a magyar oldalak elszigetelődéséhez. Elsősorban a háromnyelvű megoldásra gondolok. Erdélyben még nem volt olyan irodalmi lap, amely tíz évet megélt volna következetes háromnyelvűségben. Az a bizonyos *Cultura* című lap a húszas években, amelyet szerkesztőségi titkárként Valeriu Bologa „szervezett”, és amelyet Kristóf György, Lucian Blaga, Oskar Netoliczka és Yves Auger szerkesztettek – különben Kós Károly és Makkai Sándor is munkatársai voltak –, az sem élt több mint egy évet. Ez különben négy-nyelvű volt.

Sz. G.: És előtte a kétnyelvű *Aurora* mennyit élt? Néhány évet.

„Vezetékes nyilvánosság”

A. J.: Engem az *Echinox* magyar oldalai a vezetékes rádióra emlékeztetnek. A magyar kultúrában csak azokhoz jut el, akik „vezetékkel” rendelkeznek, s azok számára is csak a nap „bizonyos óráiban ad”. Nagyon utána kell járni annak, aki egy-egy számához hozzá akar jutni. És nagyon keresni kell benne azokat az oldalakat. Sokszor még a tartalomjegyzékben sem szerepelnek.

E. P.: Szeretném egy kicsit aláásni Aradinak ezt a „vezetékes rádió” hasonlatát. Ugyanis annak idején, amikor Szócs Gézával átvettük az *Echinoxot*, nagyon tudatosan arra törekedtünk, hogy bekapcsoljuk az előttünk járó korosztályokat is. Tehát a szentgyörgyieket – Csiki László és Bogdán László itt közölt újra. De a mi időnkben újra közölt Molnár Gusztáv, Markó Béla és Németi Rudolf is. Majd megjelentek a váradiak: Zudor János, Kőrössi P. József, Hunyadi Mátyás és Arakóvács Attila. Tehát a lap forgalmazási köre fokozatosan kitágult.

G. Gy.: És vajon olvasták is a lapot?

Sz. G.: Az alapdilemma a következő. A román szerkesztőség valóban vállalta azt, hogy beépül a pillanatnyilag fönnálló – és mindig fönnálló – román kulturális kontextusba. A magyar szerkesztőség, mint mondtam, tudatosan vetette el azokat a vezérlő mechanizmusokat, amelyekhez igazodva mondjuk népszerűvé, olvasottá válhatott volna. Itt nagyon könnyen elcsúszhat a fogalmazás, mert *nem* a hazai kultúrából való kivonulásról vagy annak való háttáfordításról van szó, hanem azoknak az „asztal alatti” szabályoknak az elvetéséről, amelyekről Egyed Péter beszélt. Például a protektorkeresés is ezek közé tartozott. Nos, mindennek a nemvállalása jellemzi a magyar oldalakat. Akkor pedig természetes, hogy ha ilyen a szerkesztőség viszonyulása a kultúrához, akkor a kultúra sem tartja fontosnak észrevenni. De ez nem baj annak szempontjából, aki nem akarja, hogy észrevegyék. Ez is bizonyítja: tényleg mennyire nem igaz az, hogy terjesztési kérdéseken múlnak a dolgok. Az *Echinoxot* tényleg nem olvasta senki azok közül, akik a kultúrában számítottak, legalábbis úgy tűnt egészen addig, amíg egy cikk valamiért föl nem bosszantotta azokat, akiknek szívügyük volt az a bizonyos probléma. Egyik fiatal írónkról egy rendkívül megbélyegző hangú írás jelent meg az *Echinoxban*. Azt a fiatal író a felnőtt kultúra – ezt most mint munkatermist használok – a magáénak ismerte el, és nem véletlenül. Ezek után egyik lapunk egyik szerkesztője megkereste egyik kritikuskat, és kezébe nyomta azt a bizonyos példányt, hogy „né, mit írnak erről”. És akkor már egyszeriben megszűnt az *Echinox* „észresemvettsége”. Rögtön fontossá vált ez a kultúránkivüliség. Amíg csak X, Y, N, Z jelent meg benne, addig úgy tűnt, hogy nem figyelnek ránk. Amikor a kultúra „szentségei” forogtak „veszélyben”, akkor rögtön olyanforma válasz született, hogy „le a pályáról” vagy „ki a pályáról”. Lehet, hogy történetesen az illető kritikusknak igaz a véleménye, nem érdekes. A mechanizmust akartam bemutatni. Azt a mechanizmust, mely egyszeriben fontossá tud tenni valamit, ami nem volt az. Szóval nem igaz, hogy a lap kis példányszáma vagy az előfizetések akadályoztatottsága határozta volna meg a lap elenyésző jelentőségét a kultúrában.

E. P.: Hogy a szövegek mennyire eltérő típusáról van itt szó, azt jól érzékel-

teti, hogy külső szemmel például mennyire más perspektívából láttak bennünket. Azok az írások, amelyek itt csak később, kötetbeli megjelenésükkor váltottak ki figyelmet a tíz év alatt, a kívülálló számára már megjelenésük pillanatában jelentősnek bizonyultak. Egy elfogulatlan nézőpont számára ugyanis már a megjelenés pillanatában világos volt e szövegek tematikai, módszertani s megformálásbeli értéke és különbsége más hazai termékekkel szemben, illetve azokhoz viszonyítva.

A. J.: A „vezetékes nyilvánosság” fogalmát én itt egészen más szempontból vezettem be. Ez a „kábeles” helyzet olyan hátrány, amelynek előnyei is vannak. Erre az előnyre játszott rá tudatosan Egyed és Szócs, amikor a „felnőtt” kultúra olyan tagjainak is közlési lehetőséget biztosított, akik másutt cenzoriális okokból, majd e sajtóintézmény megszüntetése után a kultúra belső „cenzúrája” miatt, vagy mint Szócs Géza mondta: „szabályszegő magatartásuk” miatt, másutt nem közölhettek. A „vezetékes lapnak” megvan az az alapvető sajátossága, hogy az „illetékes protektor” nem érvényesíti vele szemben ugyanazokat a szankciókat, mint amelyeket a nyilvános – vagy ahogy Szócs Géza mondja –, a „felnőtt” kultúrával szemben szokás érvényesíteni.

R. Z.: Nekünk 68-ban olyannyira nem volt protektorunk, hogy aki volt, az sem vett komolyan bennünket. Ezért jelenhetett meg H. V. hatalmas Kant-tanulmánya már az első számban. Ezért írhatott az *Echinox*-ban Molnár Gusztáv már a második megjelenési évben Szabó Dezsőről és Tamás Gáspár Miklós Nietzsche-ről és Diltheyről, Weöresről és Pilinszkyről.

G. Gy.: Nagy botrányunk volt viszont egy Jászi Oszkár-cikk miatt, és nem jelenhetett meg Tonk Sándor egy tanulmánya az erdélyi magyar peregrinusokról. Ezzel szemben megjelent a sumérkérdésnek egy jelentős összefoglalása Demény István Páltól. Meg egy Freud-tanulmány.

Bréda Ferenc: Tőlünk máris kivettek egy Heidegger-szöveget. Azzal, hogy ilyen már volt – románul. Az *Echinox* első számában. De ezt a főszerkesztő vette ki, Papahagi.

„Egyedüli retribúciónk”

A. J.: Engem inkább az érdekel, hogy hogyan számoltatok el magatokkal a kompromisszumok kérdésében?...

E. P.: Ennek a lapnak a szerkesztői egy sajátos erkölcsi helyzetben vannak. Hogyha az *Echinox*-szerkesztők nem vállalják azoknak a bizonyos „belsőleg szankcionált”, „rázós” és más lapok számára elfogadhatatlan írásoknak a megjelentetését, akkor elvész az *Echinox* szerkesztésének ez a sajátos morális többlete. Mert az *Echinox* szerkesztése mint morális feladat, ez lényegében ezeknek a szerkesztőknek az egyedüli retribúciója. Erről lemondani, annyi, mint mindent elveszíteni. Tehát szükségszerűen nagyobb bátorság és nagyobb civilkurázs kell, hogy jellemezze egy ilyen helyzetben levő lap szerkesztőjét.

A. J.: Én most rákérdeznék az előtted szerkesztőkre. Számotokra is ugyanígy tevődött fel a kérdés?

R. Z.: Kezdem a legelején. Román diáklapról 1968 júliusában hallottam először. Az Akvárium teraszán. Munkaslányokról készítettem empirikus szociológiai felvételt, és odajártam megpihenni. Ismertem egy-két fiút, és akaratlanul is tudomást szereztem terveikről. Nem érdekelt az ügy, mert teljesen lekötött a szociológia. A megkezdődött tanév első heteiben a tervezetések egyre komolyabb mederbe terelődtek, mert a diákszövetség – jó érzékkel – támogatta az egyetemi lapok megjelenését. Ekkor már felmerült egy magyar diáklap megjelentetésének a gondolata is. Akkor egyesek az azonos paritás elvét komolyan vették. Hallottam, hogy Szabó Zsolt és Csáky Zoltán szervezi a lap munkatársi gárdáját. Később tudtam meg, hogy Máthé Éva is ehhez a szervezőcsoporthoz tartozott. Aztán, pontosan nem tudom, mikor és hogyan, Molnár Gusztáv, Ágoston Vilmos és Bíró Béla került a tervezett magyar lap – az *Új Hajtás* – élére. Nem is tudhattam semmit, mert akkor a G. G. már leköltözött a filológiára, és mindkét lapot ott tervezték. A szerkesztők elhívtak egyszer az Akváriumba, de ígéreten kívül egyébbel nem szálltam be a tervezésbe. Idegesített, hogy állandóan azt hajtogatták, hogy az *Új Hajtás* „diákmagatartási” lap kell hogy legyen, még hozzá deklaráltan. Nyilvánvaló volt számomra, hogy a diákszövetség és a rektorátus soha ilyen lapot nem fog támogatni, és figyelmeztettem őket, hogy inkább figyeljék a román kollégák lépéseit, mert ők tudják már, hogy 68 ősze után sokkal célravezetőbb, hogyha azt írják a fejlécre, hogy diákművelődési folyóirat. De hát nem olyan idők voltak azok, hogy ilyen „konformista” szöveget valaki is meghallgatott volna. Teltek-múltak a napok, s egyszer csak hallom, hogy háromnyelvű lap készül, mert a rektorátus azt enge-

délezte, s azt támogatja. Egy este az utcán elkapott Uricaru – akit még a nyár folyamán megismertem azokon az akváriumi beszélgetéseken, s meghívott az Arizona-ba egy kávéra. Az *Echinox* főszerkesztői minőségében meghívott helyettesének, hogy a román társadalomtudományi oldalakat és a magyar oldalakat gondozzam. Miután megkérdeztem, hogy miért nem Molnár Gusztávot kérte fel erre, elmesélte, hogy a magyar lap szerkesztői közül senkit sem tudott meggyőzni... Egyébként maga Uricaru is azt mondta, hogy sokkal jobban örvendett volna egy, az *Echinox*-szal párhuzamosan megjelent magyar lapnak, mint egy vegyesnek, de ha már így állunk, akkor nézzük meg, mit lehet tenni. Gondolkozási időt kértem, tehát nem utasítottam vissza ajánlatát. Viszont elmentem az örökifjú Jordáky Lajoshoz tanácsért. Tudtam, hogy min ment keresztül életében, és úgy gondoltam, hogy neki semmi oka sem lesz köntörfalazásra, mert nincs veszítenivalója. Jordáky azt mondta a tenyerét felmutatva, hogy ha csak ennyi papírt is adnak, azt is tele kell írni. És kiselőadást tartott mindenkori tragédiáink okairól. Én pedig vállaltam a szerkesztést abban a gyerekes hitben, hogy ha nem én csinálom, más csak rosszabbul csinálja. Ma tudom, hogy ez kényszerképzet volt. Ez a kezdeti „kívülállás” tehát nem magatartás, s főleg nem tudatos magatartás volt, hanem helyzet. Nem adott senki kéziratot, és H. V.-n kívül senki nem bátorított. Ezért nem akaróztam ünnepelni. Ha Bretter Zoltán nem jön fel Bukarestbe, és nem tépi fel a „régisebeket”, az évfordulós ünnepekre sem jöttem volna el.

„A keretek mindenütt adottak”

A. J.: Kik szerkesztették veled együtt és utánad a magyar oldalakat és milyen „programmal”?

R. Z.: Gaal György előtt, tehát az első számnál Virágh Dénes volt a társam, akit a diákszövetség küldött a laphoz. Hamar megegyeztünk abban, hogy nem neki való munka, és akkor felkerestem lakásán Láng Gusztávot, akiről úgy tudtuk, hogy a magyar oldalak védnöke. Ő javasolta Gaal Györgyöt. Valószínűleg azért, mert egy abszolút megbízható filológust kértem. S aztán kezdődött az a kétfrontos küzdelem az anyagokért. György a filológián, én pedig a történelmen s a filozófián. S hogy elkerüljük az oldalszámok „ingadozását”, mindig korábban és több leadott anyagot jelentettünk.

A. J.: És lehetett?

R. Z.: Igen, mert soha nem kértek tőlem oldalt, csak Gaal Györgytől. Tőlem nem kértek soha semmit, mert én főszerkesztőhelyettes voltam. Úgy tűnik, volt egy ilyen egyezményes dolog. Nála szorítottak, nálam engedtek.

G. Gy.: Rostás ügyesen tudta tartani az egyensúlyt a főnökök felé. Ő aztán közvetítette nekem, hogy mi kell, hogyan kell. Én meg igyekeztem elkerülni a közvetlen súrlódást azokkal, akik követelményekkel léptek volna fel a mi oldalainkkal szemben.

A. J.: S a te idődben, Németi?

N. R.: Sok szempontból folytatódott ez a helyzet. Jobb híján olyasmiket is be kellett tennünk a lapba, amiket normális körülmények között egyértelműen visszautasít az ember. S amire már utaltak az előbb: Ágoston Vilmos, Molnár Gusztáv és mások eleve kirekesztették magukat. Nagyrészt igazuk is volt, „történelmileg” legalábbis... Szóval anyagot kellett szerezni. Nagyon ritkán fordult elő, hogy valaki csak úgy beállítson egy kézirattal, hogy szeretné, ha megjelenne a lapban. Ez a helyzet aztán úgy 73-ra kezdett némileg megváltozni...

A. J.: Nem a Nagy Erzsébet idejében?

N. R.: Már valamivel korábban. Akkortájt jelentek meg a Cselényi versei. Aztán a bátyja, Cselényi László, meg Szócs Géza valami „vitába bonyolódott azzal kapcsolatosan, hogy át kell-e írni némely klasszikus regényeket a mai olvasók számára vagy sem. (Ha jól emlékszem, mások is hozzászóltak.) Persze, ebben a vitában, bizonyára elhangzottak gyerekes dolgok is, de a lényeg az volt, hogy kezdte valami *másfajta* szemlélet is felütni a fejét.

G. Gy.: Én azt mondanám, hogy az a korszak, amit mi Rostással, majd Németi Rudolfal ketten vittünk 71 végéig, mindenképpen abból állott, hogy biztosítani a keretet és stabilizálni ezt a keretet. Mert addig minden egyes szám szerkesztésekor számolnunk kellett azzal, hogy ha nincs elég anyag, akkor csak két vagy egy magyar oldallal maradunk.

R. Z.: A keretek kérdése a mi időnkben távolról sem volt olyan véglegesnek tűnő adottság, mint ma. Lehet, hogy ha jobban a sarkamra állok, és H. V. nem 15, hanem 25 oldalas tanulmányt ír Kantról, akkor ma négy oldalunk lenne az *Echinox*-ban.

G. Gy. Az *Echinox*nál már az is nagy teljesítmény volt, hogy oldalakat kapunk. Ez pedig csak Rostáson múlt, mert az eredeti terv szerint a magyar cikkek itt-ott szétszórva jelentek volna meg a lapban. Pontosan úgy, mint a vásárhelyi orvosegyetem lapjában, az *Aesculap*ban, vagy a színiakadémiások *Thaliájában*.

R. Z.: Amúgy „früjeste” (testvériesen). Különben a *Thalia* azóta megszűnt

Sz. G.: Tehát nem lehet arra hivatkozni, hogy „a keretek adottak”. A keretek mindenütt adottak. És mindenütt szűknek tűnők. És...

R. Z.: Ennyire mégsem volt hősies az a korszak. Inkább permanens szenvedés volt, amibe egy-egy *Echinox*-szám elkészültekor némi kis „öröm” is vegyült. Övendtünk, hogy egyáltalán megtelek azok az oldalak. S közben állandóan azt a benyomást kellett keltenünk, hogy bőviben vagyunk az anyagoknak.

G. Gy.: Volt olyan szám, amikor leültem, és az egész oldalt én írtam meg. Szerintem ez a korszak akkor ért véget radikálisan, amikor az Egyed–Szócs-kettős vette át a szerkesztést. Addigra már az alapítás stádiumán túl voltunk, megvolt az adott keret, és akkor most már felmerülhetett az, hogy ezt a keretet lehetőleg minél magasabb színvonalon töltsük ki. Mert úgy emlékszem, hogy utánunk egy irodalmi áradat öntötte el a lapot, volt szám, hogy csak próza és vers, semmi esszé, semmi értekezés nem volt a lapban.

„A nyelvűvesek hada”

Sz. G.: Mi Péterrel úgy kezdtük, hogy előttünk Boér Géza és Kereskényi Sándor vagy kétszer belefött, minden anyagot visszaadtak.

E. P.: Katasztrófahangulat volt.

Sz. G.: Katasztrófahangulat volt, és kellett egy olyan anyag, amely politikus is, de ugyanakkor egy bizonyos nívót is képvisel. A mi sajtódiplomáciai pályafutásunk tulajdonképpen azzal kezdődött, hogy a két világháború közötti kommunista újságokból összeállított válogatást prezentáltunk, s ez megfelelt mindenkinek.

E. P.: Még egy ismeretlen Korvin Sándor-verset is találtunk. Az összeállítás különben korabeli dokumentumokkal érzékeltette, hogy a munkásmozgalmi avantgarde-nak nem sok köze volt a későbbi szocreál törekvésekhez.

Sz. G.: De itt nem esett szó egy nemzedéki alapidokumentumról, amelyet a mi szerkesztői ars poeticánknak lehetne nevezni. *Látható-e a látás?* – ez volt a címe. Alcíme pedig: „Apró vázlat egy nemzedéki gondolattipológiához.” Ez volt talán Egyed Péter legelső, *Echinox*ban megjelent írása, mely ama bizonyos nevezetes Arisztophanész-idézettel zárult, melyben a Madarak Kara ad választ a Miért filozofálsz? kérdésre. Mégpedig így: „Vádvárosban a Vízóra forrás mellett él egy / *Ravas nyelvűves nemzedék*; / Mely csupán nyelvével szánt-vet, azzal arat s szüretel / Mind szőlőt, mind pedig fűgét; / Származásra barbárok [...] / E nyelvűves [...] had miatt szokás az / Áldozat nyelvét kivágni Attikában mindenütt.”

E. P.: Egy rendkívül zavaros írás!

Sz. G.: Nem tudom, lehet. Akkor sok mindent kifejezett.

E. P.: Ha már történeti dimenziókba bocsátkoztunk, amit véleményem szerint semmiképpen sem kerülhetünk el, akkor meg kell állapítanunk: máris körvonalazódott egyfajta folytonosság, illetve felvetődtek itt a szakításnak a szempontjai is. Az itt jelzett szerkezeti és gyakorlati kívülállás – mert mostanáig csak kívülállásról beszéltünk – számunkra *nemcsak* kívülállásként fogalmazódott meg, hanem mint a függetlenség lehetősége is. Tehát jóval nagyobbak voltak az ízlésbeli, érdeklődésbeli, a kulturális értékelésbeli különbségek az előző nemzedékekhez képest, illetve a kulturális státusértékekhez képest, semhogy mi már közvetlenül ezekhez kapcsolódhattunk volna. Ezt a függetlenséget valahogy ki kellett használni, és akkor mi az íráskor szemléletéből elvontunk valamiféle elveket, amelyeket aztán egy ilyen „nyelvűvesszerű” magatartással lehetett szimbolikus egységbe vonni. De számunkra meghatározó volt a tabuk rendszere is, illetve az ebben bekövetkezett változások. Mert ha az első *Echinox*-nemzedéknél közvetlenül érzékelhető, biztos tabuk voltak, nálunk a tabuknak ez az extenzív köre jócskán szűkült – tehát kevesebb tabuval talákoztunk –, ugyanakkor ez a kevesebb számú tabu jóval intenzívebben működött. Ez a helyzet egy csomó homályt teremtett, és ezt a homályt ugyancsak a függetlenséget kifejező kívülállásnak megfelelően lehetett manipulálni. Tehát ha valaki mint történeti dokumentumokat fogja elolvasni ezeket a lapszámokat, bizonyára nem kerüli majd el a figyelmét, hogy a lap tartalma 1974-től kezdve sokkal elvontabb, sokkal kimondottabban csak a kultúrához, a kultúra értékeihez, sőt azon belül is csak néhány elvont kulturális ágazathoz kapcsolódik.

A. J.: Gondolom, innen az a látszat, hogy ekkor és itt kezdődött az ún. „elmé-

leti forradalom”, vagyis itt jelentkezett először az az elméleti nemzedék, amelyről később a „szöveg” vagy „metanyelv” címszó alatt majd annyi szó esik. De mondhatjuk-e, hogy az *Echinox* „elméleti lappá” vált, elméleti szükséglet hívta-e életre a „ravasz nyelvművességet”?

Sz. G.: Itt is jelentkezett, mert nem ütközött semmilyen türelmetlenségbe. De azért – Egyed Péternek az előbb odasúgtam – volt ezenkívül más is. Jellemző viszont, hogy pont ez maradt meg a köztudatban, s mutatja, hogy pont erre volt szükség. De nem hiszem, hogy ez elméleti kizárólagossághoz vezetett volna. Hiszen ott volt az *Echinox Dekameronja*, mely groteszk és abszurd írásoknak próbált állandó teret biztosítani.

E. P.: És a mindennapi életvilág közvetlen szemléleti és gyakorlati elsajátításában működtetni. Én ezt *Echinox*-szemléletnek nevezném. Amire az jellemző, hogy az ún. felnőtt vagy intézményi kultúrába való beépülés során is megtartja autonómiáját. Ilyen értelemben tovább él. És később szívódik fel.

Sz. G.: Közvetlenül sohasem hatott. Főképpen azért nem, mert az *Echinox*-ban megjelent dolgaikat az intézményi kultúrába mégannyira beépült szerzők sem tudták volna máshol elhelyezni. Ez sokáig így volt, lehet, hogy most már megváltozik.

E. P.: Hogyha megnézzük a jelentkezéseknek a statisztikáját, a szociológiáját, akkor ebből nem szabad azt a következtetést levonnunk, hogy aki az *Echinox*-ban közöl, és ugyanakkor más lapokban is közöl, az ugyanazt közli mind a két kultúrában. Sőt, ami az anyagok tematikai szemléletét, stiláris jegyeit illeti, a távolság óriási.

Sz. G.: Az *Echinox* végül is úgy alakított ki és érvényesített egy szemléletet, hogy azt nem intézményesítette. És ez az intézményenkívüliség végül is sokban hozzájárult ahhoz, hogy az ünneplés is fölösleges legyen.

„Kinek adtad a stafétabotot?”

A. J.: Szociológiailag igen jellemzőnek tartom, hogy a régi szerkesztők közül kik hiányoznak a mai beszélgetésről. Ugyanazok, akik az ünnepi szám szerzői szótárából is: Németi Nagy Erzsébet, Boér Géza, Kereskényi Sándor. Mindenki megfeledkezett róluk. Mivel magyarázható ez az ünnepi szám felejtési mechanizmusaira ráduplázó sajátos emlékezetkihagyás? Nem is tudom, hogy ti, akik itt vagytok, és különböző korosztályokhoz tartoztok, egyáltalán ismertétek-e egymást?

R. Z.: Én az utánam jövők közül csak Németi Rudolfot ismertem. Őt is csak futólag.

G. Gy.: Én viszont elmondhatom, hogy minden szerkesztőt egyenként ismertem, a legifjabbakat persze csak később, miután már bekapcsolódtak a szerkesztésbe.

R. Z.: Én pedig 70-ben vettem a kalapom, és „gyertek, utánamjövők, és csináljátok, ahogy akarjátok”. S azt hiszem, helyesen tettem.

G. Gy.: Itt a probléma más. Te elmentél, utódot nem hagytál. Ez a valóság.

R. Z.: Dehogynem. TGM-re testáltam a filozófia-rovatot.

G. Gy.: Ő meg három számban közreműködött, aztán vette a kalapját, s továbbállott. Én pedig itt maradtam egyszál egyedül, s kerestem valakit, akit ott hagyjak magam után. A végén Németi Rudolfra hagytam az egészet, szerencsére ismételt is egy évet, úgyhogy tudta folytatni. Ő is egyedül volt, amíg aztán Cselényi László betársult mellé.

N. R.: Eszmei társulás volt. (*Nevetés*)

G. Gy.: Túlzott kontinuitásról, sajnos, nem beszélhetünk. Azt például már nem tudom, te Németi, kinek adtad át a stafétabotot.

N. R.: Nagy Erzsébetnek és Kereskényinek. Aztán valahogy Boér is odave-tődött.

A. J.: Úgy tűnik, az emlékezetkiesés a különböző *Echinox*-váltások közötti kommunikáció hiányára vezethető vissza. Az *Echinox*-ot ebből a szempontból a két világháború közötti *Erdélyi Fialokkal* vetném össze. Van egy felületesebb analógia a két lap között: mindkettő honorárium nélkül közöl. És van egy mélyebb analógia: a különálláshoz való kényes ragaszkodás. Csak míg az *Echinox* esetében ezt a törekvést nem támasztja alá személyi folytonosság, az *Erdélyi Fialok*-nál ugyanaz a három ember – László Dezső, Jancsó Béla és Debreczeni László – viszi végig a lapot. Változik a gárda, sokan „kiváltak”, és új lapokat alapítottak, de a „vezérkar”, az alapnemzedék végig ugyanaz. Legfeljebb együtt öregszik a lap-pal...

R. Z.: Inkább a román oldalakra illik rá az, amit Aradi az *Erdélyi Fialok*-ról mondott. Az *Echinox* román törzsgárdája, az „alapító csoport” végig követte, irányította a lapot. Ion Pop személye már egymagában is – kontinuitás.

Sz. G.: De ő két évig Párizsban volt.

G. Gy.: Azért elküldtek neki minden számot, és sűrűn leveleztek.

Bretter Zoltán: Ez egymagában nem magyarázza az ünneplés arányait. Mi öten elvesztünk a kétszáz-háromszáz ember között. Miért?

R. Z.: Mostanáig erről beszéltünk. Csak te nem voltál itt.

„Túlmutat az Echinonon”

A. J.: Ha ki is derülne, hogy kézen-közön „elveszett a stafétabot”, ez nem jelenti azt, hogy a magyar oldalaknak ne lehetnének saját hagyományai...

G. Gy.: Az Egyed–Szócs-nemzedék talán mégiscsak teremtett egy olyan hagyományt, ami folytatható. És folytatni is fogják.

Sz. G.: Hát én ezt nem kívánom.

R. Z.: Tényleg, ne folytassák, ne legyen kontinuitás. „Csinálja mindenki más-képp.”

A. J.: Mindenkinek módjában áll föllapozni az *Echinon*-kollekciót. Máig sem tudom, hogy a „nyelvművesek hada” visszalapozott-e, tudatosan elhatárolta-e magát az előzményektől, vagy egyszerűen a maga képére formálta az adottságokat, anélkül hogy tudta volna, milyen volt az *Echinon* azelőtt?

E. P.: Ennek szerintem nincs jelentősége, amennyiben ez a választás a miénk, kényszerűen túlmutat az *Echinon*, sőt a mi helyzetünk meghatározottságain is. Evidenssé vált, hogy a nyelvnek, a nyelv általi létnek, a nyelvi tevékenységnek, egyszóval a kommunikációnak, típusát tekintve, új módozatai tárulnak fel előttünk. Különböen én az *Echinon*ot csak később olvastam végig.

A. J.: Mondtad, hogy a Boér–Kereskényi-kettősnek nem volt érzéke a taktikához. Volt-e valami taktikai újításotok? Ami hagyománnyá válhatna?

E. P.: Nem tudom: ők hol követték el a hibát. Nekünk soha lényegesebb problémáink nem voltak, a határokat mindkét részről pontosan betartottuk. Ott egyéb bakik és fölösleges hergelések adódhattak.

N. R.: Ha van hagyomány, az véleményem szerint nem személyhez kötött.

E. P.: Az *Echinon*-szemlélet és -stílus Szócs Gézával és az *Echinon*-szerzőgárda jó részével áttelepült a *Fellegvár*ba, és ott folytatódik.

A. J.: Az *Igaz Szó* Gálfalvi–Markó szerkesztette ifjúsági melléklete sem jöhetett volna létre *Echinon*-előzmények nélkül...

Sz. G.: A *Fellegvár* helyzete azonban teljesen kivételes. Amit itt közlünk, az nem tekinthető intézményes kultúrának, noha teljes mértékben intézményesített.

A. J.: Ilyen értelemben valóban precedens nélküli. Vajon ez a precedens-nélküliség meghonosítható-e másutt is? Például újraterezhető-e a BBB-k *Echinon*ában?

B. Z.: Mindenesetre nagyon nehéz volt elszakadni attól, amit Egyedék csináltak.

B. F.: Hagyomány mindenképpen van. Szócs és Egyed egész lapszerkesztési gyakorlata mérce számunkra. (*Csend*) Ezen a mércén alul nem lehet lapot szerkeszteni.

R. Z.: Ez az évfordulós számotok nem rossz bemutatkozásnak.

A. J.: Ez a bemutatkozás, a tiétek, néhány új kérdést vet föl. Például ez a BBB...

E. P.: Brigitte Bardot Barnard. (*Nevetés*)

A. J.: Én úgy látom, az ebben az új, hogy amit az *Echinon*-alapítók közösségi formaként a lap mellett, a lapon kívül, egyfajta természetes együttlétben éltek meg, azt ti a magyar oldalakon próbáljátok pusztán szerkesztési összjátékokkal, az egymásra hivatkozás „blikkfangjaival” megteremteni. Ami a folytonosság szempontjából fontosabb minden elvont programnál. Mert erre senki sem mondhatja, hogy nem a tiétek. Tehát ebben én a saját, a magunk teremtette játék folytonosságát látom, ami több, mint a saját szimbólumok, a magunkénak vállalt szimbólumok folytonossága.

B. Z.: Valóban, számunkra fontos, hogy kitaláltuk ezt a BBB-t. Azt jelenti, sok egyéb hasonló mozzanattal együtt, hogy ezt a keretet mi már annyira a miénknek érezzük, hogy játszani tudunk vele, játszva tudjuk csinálni. Azért játszva, mert a mi „összjátékunk” valamivel demokratikusabb, mint a Szócs Gézáéké.

B. F.: Én ezt elitebb játéknak érzem. Az jelenhessen meg nálunk, amire ebben a kultúrában nemigen nyílik tér. Fordításokkal eltüntetni a „fehér foltokat” – filozófiában, logikában, történetírásban. Az én eszményem a világszinten elvégzett filológiai aprómunka. Egy nagyformátumú szupertudományos munka száraz késztermékeiből állítanám össze a magyar oldalakat. És nagy gondot fordít-

tanék a nemzetközi magyar avantgarde-dal való kapcsolatokra. Összeállításokat közölnék a *Mozgó Világból*, az *Új Symposionból*, az *Új Szó*ból, a *Magyar Műhely*-ből. És indítanék egy nominalizmus-vitát.

Utóirat

B. Z.: Egyik napról a másikra lettünk szerkesztői valaminek, amiről csupán annyit tudunk és tudunk, hogy: diáklap. Van. De egy tízéves évfordulóval és sok kevés ünnepeléssel együtt a nyakunkba zúdult még egy fura felismerés: ni, ni és nohát, nohát, ez a folyóirat *nemcsak van*, hanem *volt* is. Csalhatatlan bizonyítékunk van rá: tízéves.

Azt azonban teljes homály fedi, hogy mi is volt ez a tíz év, hogyan indult az *Echinox*, mit is „produkált” történelme folyamán. Főleg az *Echinox* indulásának tényeit nehéz újraalkotni. A kérdezettek vagy nem emlékeznek ezekre a tényekre, vagy akkori magukat igazolandó öntudatlanul is meghamisítják azokat. Márpedig, a tényekkel való szembesülés során nemcsak megvalósult vagy megvalósítható, hanem megvalósulatlan alternatívákkal is találkoztunk. De számunkra a megemvalósultság is történelem. Mert függetlenül attól, hogy észrevesszük-e vagy sem, erkölcsi döntéseink e történelem függvényei. Persze, mindig a megvalósítható alternatívának van nagyobb jelentősége, mert egy kultúra általános érdeke támogatja. De az alternatív döntések is *jelen vannak* – általánosságuknál fogva – egy társadalmi struktúra állandó elemei között: erkölcsi-racionális igazolásuk *jelen van* a mindennapi gyakorlatban.

A magnófelvételt készítette és lejegyezte Rostás Zoltán.